

ERNEST BELENGUER

# JAUME I

## I EL SEU REGNAT



Pagès editors

Ernest Belenguer Cebrià

# JAUME I I EL SEU REGNAT

Pagès Editors, S.L.

Lleida

© Ernest Belenguer Cebrià, 2006

© (imatge de la coberta): AISA, 2007. “Jurament dels vassalls davant del rei Jaume I.”  
Miniatura del *Llibre Verd o llibre dels privilegis de la ciutat de Barcelona*. Casa de l’Ardiaca,  
Barcelona.

© d’aquesta edició: Pagès editors, S L, 2007

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

editorial@pageseditors.cat

www.pageseditors.cat

Primera edició: desembre de 2007

Dipòsit legal: L-1.518-2007

ISBN: 978-84-9779-600-2

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

© d’aquesta edició digital: Pagès Editors, S L, 2010

Primera edició digital: maig de 2010

ISBN digital (epub): 978-84-9779-918-8

Conversió Digital: O.B. PRESSGRAF, S L

JAUME BALMES, 52, BXS.

08810 SANT PERE DE RIBES

A la memòria de la meva mare, Vicenta Cebrià Estellés,  
QUE, DE PETIT, EN EL PARTERRE VALENCIÀ, VA PARLAR-ME DE  
JAUME I.

I. Nota de pròleg

II. Un preàmbul general a manera d'emmarcament

III. Precisions necessàries a aquest preàmbul

Capítol I. La primera època de Jaume I: de nen a rei veritable

1. El naixement «miraculós» de Jaume I

2. El drama del nen Jaume: de Montpeller a Carcassona

3. Els pares de Jaume a primera fila: el matrimoni en crisi

4. Cap a la tragèdia: la mort dels reis i la destrucció de l'Occitània catalana

5. El símbol esperançat del retorn del nen rei als seus regnes (1214)

a) La petició de la Corona i la decisió vigilant del papa: Pere Douai

b) Raons per caminar

6. Jaume I a Montsó: interrogants a dilucidar

a) Aïllament i soledat del rei?

b) Abandonament cultural o educació dels templers? La personalitat creixent del rei Jaume

7. A la cruïlla d'una procuració general: el comte Sanç

8. La problemàtica constant d'uns assumptes per resoldre

a) Els problemes nobiliaris

b) Nova pau i treva a Catalunya

c) Acords entre bandositats poc fiables

d) L'obstinació en Occitània: retorn al fracàs i triomf de l'oposició

9. Uns epígrafs que s'inspiren en la Crònica (1218-1222)

a) Jaume I sense un veritable Consell Reial

b) Un matrimoni sense tenir-ne l'edat: Jaume I i Elionor de Castella

10. Jaume I vençut per la seva noblesa. Humiliacions als reis (1222-1225)

11. El rei s'ha d'enfrontar a la noblesa

a) El primer intent: de Peníscola a Barcelona. El retorn a l'Àndalus peninsular

b) El segon intent cap a al-Àndalus. Conflictes amb Aragó

12. La victòria definitiva de Jaume I: la consolidació de la monarquia
13. Urgell, Aurembiaix i Jaume I: entre la política i l'amor

## Capítol II. El període de les brillants conquestes

### I. El primer pas: Mallorca i la resta de les Balears

1. El moment inicial
2. Les circumstàncies favorables: la resolució d'una disjunció
3. De l'al-Àndalus mallorquí a la recuperada potencialitat catalanoaragonesa
4. La lluita per la conquesta
  - a) De la sortida cap a Mallorca a la batalla de Portopí
  - b) El setge a la capital i els intents de capitulació
  - c) De la conquesta de la ciutat a la pretesa consolidació del regne
  - d) Entre la Península i Mallorca: les anades i vingudes de Jaume I
  - e) Les conquestes d'Eivissa i Formentera
5. Les noves bases jurídiques, socials i econòmiques del món balear
  - a) Les cartes de franquesa: Mallorca i Eivissa
  - b) Els llibres de repartiment, també a Mallorca i Eivissa

### II. El segon pas: la conquesta de l'emirat valencià i la seva transformació en regne

1. La primera etapa: sobre la conflictiva planificació de la conquesta
  - a) La discutida presa de Morella
  - b) Les imprevistes dificultats de Borriana
2. La segona etapa: un moment culminant de Jaume I
  - a) La veritable lluna de mel de Jaume I: Violant d'Hongria
  - b) L'objectiu de València: la prèvia batalla del Puig
  - c) La caiguda de València després de la frustrada ajuda tunisenca
3. La tercera etapa: cap a la fi de la conquesta del país
  - a) De la consolidació a les terres conquerides a les primeres expedicions al sud del Xúquer

- b) Una trampa: els fets de Múrcia i les seves repercussions en el procés conqueridor
- c) El final oficial de la conquesta: de Xàtiva a Biar
- 4. La quarta etapa: l'ordenació inicial del Regne
  - a) Els lògics laments d'una societat vençuda
  - b) Sobre el Repartiment de València: realitat i ficció
  - c) Els primers passos per fer lleis: el Costum de València
  - d) La difícil problemàtica al voltant de les cartes de poblament

### Capítol III. Entre l'eclipsi de sol de la joventut i els primers anys de la maduresa

- I. Els intents de restauració de l'Occitània nacional
  - 1. L'apaivagament a Montpeller
  - 2. La diversificació política davant del perill francès
  - 3. Un punt d'unió erroni: guerra i poesia a Occitània
  - 4. El fi justifica els mitjans? El pragmatisme de Jaume I
  - 5. Un daltabaix quasi diví, però no atès
    - a) Tornem-hi amb Occitània: entre la guerra i la pau
    - b) El sòlid prestigi del rei Conqueridor
    - c) La frustració del segon intent: Occitània sense Beatriu i sense Jaume
- II. Al començament dels problemes familiars
  - 1. La nombrosa prole del rei Conqueridor i les seves conseqüències
  - 2. Entre la passió i l'ofuscació: Berenguer de Castellbisbal
  - 3. Entre testaments i morts: els difícils acords amb l'infant Alfons
- III. Alguns passos endavant del rei en aquests i en posteriors anys
  - 1. L'inici de la legislació al món urbà i la seva evolució
    - a) Una prova prèvia: el cas valencià
    - b) La similitud buscada a Mallorca
    - c) L'indiscutible poder de l'oligarquia barcelonina i les seves conseqüències
    - d) Un epíleg no assolit: la Saragossa de Jaume I
  - 2. Els intents de Jaume I a les reformes forals de les seves legislacions territorials
    - a) Les Corts d'Osca i els primers furs d'Aragó

- b) Entre la ciutat i el regne de València: del Costum als furs
  - c) Una falsa paradoxa amb esperança d'èxit: entre els Usatges i les Commemoracions de Pere Albert
  - d) Un epíleg: la realitat de Mallorca en aquests anys
- IV. Més que una institució. L'Església en temps de Jaume I
1. El rei i les seves parròquies
  2. Intents de reformes clericals segons el concili del Laterà
  3. Els problemes de la consolidació dels nous bisbats
    - a) L'incident més que secular del bisbat «romà»: Mallorca
    - b) Els intents castellanistes de Toledo: la victòria de Jaume I
    - c) Certes discussions econòmiques que van durar tres dècades
    - d) Com a conclusió: entre símbols culturals i religiosos

#### Capítol IV. La continuïtat de les dificultats en plena maduresa del rei

##### I. El mudejarisme: un dilema debatut i irresolt. La seva vastitud valenciana

1. La pèrdua progressiva de l'economia mudèjar
2. Enmig d'un somni inabastable: la pretesa conversió dels mudèjars
3. La muralla de la llengua
4. Continuïtat de la conquesta o revoltes islàmiques?
  - a) L'indòmit al-Azraq
  - b) Causes i conseqüències de les revoltes
5. Epíleg: el Repartiment valencià dels anys quaranta

##### II. Jaume I i els jueus

1. Una pretesa excepcionalitat que va marcar una època: els jueus al llarg regnat de Jaume I

##### III. Raons de la Corona en el seu suport als jueus

##### III. Sobre el retorn de problemes polítics i familiars

1. Entre cinquantins s'entenen: Jaume I, Montpeller i el tractat de Corbeil
2. Al si d'una intimitat massa pública
  - a) Alfons d'Aragó: un príncep en desgràcia
  - b) L'altra família de Jaume I: entre amants i esposa privada

#### Capítol V. Els llargs anys d'una senilitat encara vital

- I. Jaume I cap a una nova política exterior
  - 1. El perquè del matrimoni sicilià
  - 2. Els problemes dels matrimonis
    - a) Suggestiments d'herències i el seu testament enmig del problema matrimonial
  - 3. Un gir que semblava trencar-se: el poder angevin agafa les regnes
- II. Epíleg d'Amors de Jaume I
- III. El rejuveniment de Jaume I: els fets de Múrcia
  - 1. Múrcia entre el vassallatge i la rebel·lió
  - 2. L'efectivitat de Jaume I a Múrcia
    - a) La lentitud dels nyc-i-nyacs a la Corona d'Aragó
    - b) La ràpida conquesta de Múrcia
- IV. Cap a la veritable senilitat: la croada a Terra Santa
  - 1. Un coneixement necessari
  - 2. Entre la il·lusió i el realisme: el fracàs de la divina croada
- V. El sentit comú enmig de la senilitat
  - 1. Les relacions, a la fi cordials, entre Jaume I i Alfons X
  - 2. Els primers intents de govern de l'infant Pere: de l'ajuda a la revolta
  - 3. La prudència del vell rei: dels afalacs pontificis a les possibles herències territorials
    - a) Efímers somnis d'una nova croada
    - b) Unes paraules sobre la fugaç estrella de Navarra
  - 4. L'acceptació d'un realisme desesperant: sobre l'increment de les revoltes en morir Sanxis de Castre
- VI. El darrer bienni
  - 1. Una suma de problemes
  - 2. La serena mort de Jaume I

Epíleg

Apèndix fotogràfic

Bibliografia.

## I. Nota de pròleg

Aquests dies ja fa vint-i-quatre anys que es va publicar un llibre meu sobre Jaume I, encara que l'obra ja s'havia dipositat a l'editorial quasi dos anys abans. Per tant, si faig la mitjana entre el lliurament del manuscrit i la seva impressió, me'n vaig al quart de segle. Una diferència ja important entre el *Jaume I a través de la història* de 1984 i aquest *Jaume I i el seu regnat* que surt a la llum en el vuitè centenari del naixement del Conqueridor. Dic això perquè personalment penso que compleixo un deure que vaig deixar pendent aleshores. *Jaume I a través de la història* tenia la finalitat d'estudiar les diferents posicions dels historiadors — fonamentalment valencians— al llarg dels segles. La seva lectura permetia una comprovació d'una veritat que, no per sospitada, havia de ser ratificada.

Perquè aquell Jaume I no era un personatge real, objectiu, sense que damunt seu no recaigués cap picada d'ullet ideològica per part de qui s'hi apropava en aquella època. Més aviat al revés: el pobre rei, aquell que de viva veu va dictar els seus fets per deixar-los al futur amb el seu propi vernís, va sucumbir a l'intent. De *Jaumes*, n'aparegueren molts en els més de set-cents anys que vaig intentar revisar, perquè, segons l'historiador que ho escrivia, el rei era d'una determinada manera. En el fons, aquell meu llibre era una denúncia a la pretesa objectivitat de la història en un moment en què creixia a Europa l'interès per la història de la historiografia.

Però, llevat d'unes breus pàgines sobre la conquesta de València, jo no havia escrit res sobre la vida i el regnat del rei Conqueridor, que és del que ara es tracta. Recordo que aleshores, el 1984, el meu presentador, l'excel·lent medievalista Miquel Coll i Alentorn, va parlar de la importància de tornar a aquells anys del segle XIII sense les revisions historiogràfiques que acabava de fer.

La veritat és que ja ha passat molt de temps i que, malgrat tot, existeixen poques síntesis sobre aquest tema. Al contrari, la investigació en

qüestions econòmiques, institucionals, socials, de relacions amb l'exterior ha avançat força. Evidentment, l'última síntesi amb rigor metodològic a què ens hem de referir avui dia encara és la de Ferran Soldevila del 1958. Després, el mateix autor es va plantejar d'escriure una biografia de Jaume I dividida en tres parts, amb tota una aportació investigadora de base sòlida. La mort li va impedir arribar fins al final, i ens va deixar només la primera etapa: aquella aportació d'*Els primers temps de Jaume I* publicada a Barcelona el 1968.

No n'hi va haver més, tot i que insisteixo en el fet que la investigació jaumina ha continuat, i en l'apèndix bibliogràfic apareixeran els títols que considero més importants, inclòs el de José Luis Villacañas. Només aquests, fonamentalment perquè en cap moment vull que aquesta sigui una obra exhaustiva. No desitjo que el lector es pugui cansar davant d'una erudició desproporcionada o que es descentri de l'objectiu del llibre per d'altres camins que se li mostrin dispersant-li l'atenció i ofuscant-li la comprensió. Més aviat s'ha de procurar que el coneixement sigui clar, no tediós, grat de llegir i a la vegada absolutament fidel a tot allò que ampliï, de veritat i no amb sofismes filosòfics, els horitzons de Jaume I i la seva època.

Tanmateix podria citar alguna obra molt més actual que els treballs de Ferran Soldevila, ja assenyalats, però no amb la rigorositat del gran historiador català. Prefereixo, però, evitar en aquest moment crítiques que se centrarien justament en allò que el meu llibre, des del paràgraf anterior, està refusant. En tot cas, ja es veuran al llarg dels propers capítols les causes d'aquesta absència en aquest pròleg.

Dit això, espero que aquest *Jaume I i el seu regnat* ompli buits, abans existents, i resulti atractiu. Penso que és el primer llibre que recupera en actiu molta de la investigació feta els últims anys, començant pel gran hispanista Robert Burns, els estudis del qual, tots llegits, han estat citats com correspon.

Abans d'acabar, no puc oblidar la persona que n'ha facilitat la construcció i la publicació. Parlo de Josep Maria Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, però sobretot expert medievalista i gran especialista d'aquest segle, a més de ser el millor coneixedor a casa nostra dels ordes militars i, fonamentalment, del del Temple. És a dir, el que va

emparar Jaume I els pitjors anys de la seva vida. Finalment, agraeixo la confiança que Pagès Editors ha tingut en mi. Temps enrere, es va començar a pensar deliberadament en un llibre de mida mitjana, sense notes a peu de pàgina. Però l'alternativa del mètode anglosaxó, amb parèntesis a la pròpia línia de citació, en salva l'enumeració i fuig de l'erudició excessiva que poden plantejar els abundants comentaris de les notes. Al cap i a la fi, el lector pot anar a la bibliografia per conèixer al detall l'obra de la qual es parla. Sí que vull assenyalar, a més, que aquest és un llibre que no és solament una biografia fàcil de fer com tantes que se'n podran veure possiblement el 2008. Tampoc se cedeix aquí a l'oportunisme d'un centenari. En una paraula, aquest *Jaume I i el seu regnat* pretèn ser més que una aportació biogràfica, sense menysprear-la. És, amb tot, superior, perquè abasta totes les àrees d'un regnat llarg i brillant en l'epicentre del qual, en tot cas, hi ha el mateix rei.

I, per acabar, vull recordar expressions de Jaume I com aquesta: «E, quan aquest llibre és aital que coses de menuderies no hi deu hom metre, lleixam-nos de comptar moltes coses que hi foren, e volem dir les majors, per ço que el llibre no s'hagués molt a allongar, mas de les coses que foren grans e bones, d'aquelles volem tocar e parlar» (Jaume I, 1971, paràgraf 270, p. 110). Tot i que aquesta síntesi vol ser tan àmplia com sigui possible, tant de bo que es pugui apropar al concepte del nostre rei i cronista. Si és així, el públic i les crítiques diran si l'autor i els seus suports han superat el problema que una obra com aquesta sempre planteja.

## II. Un preàmbul general a manera d'emmarcament

Sempre s'ha dit que hi ha dos pilars bàsics en la història. I hi són amb independència d'evolucions, canvis i modes que se solen percebre en les aproximacions històriques. Un és l'espai, és a dir el paisatge geogràfic, i no solament això, sinó també social, polític, econòmic, fins i tot cultural on es desenvolupen els fets. L'altre és el temps, perquè —com ja és tradicional— passat, present i futur conformen la història. Ho fan contínuament, ja que allò que avui és present aviat serà passat i el futur, que ve, es converteix sense més ni més en present i acaba també en passat.

Al lector, que espera una visió d'una època i d'un rei, no el vull confondre amb disquisicions vanes sobre conceptes històrics. Sí que vull, en canvi, que entengui que, per situar el marc temporal i espacial del rei Jaume I, he de partir d'abans, tot i que per aquest abans hi passi només de puntetes i amb pinzellades breus. I a la vegada, ja que l'historiador juga amb l'avantatge de conèixer la continuïtat dels fets que descriu, s'ha de subratllar el futur que va aparèixer gràcies, en part, al regnat de Jaume I. Per tot això, i sense caure en la niciesa de voler donar ara lliçons d'història o de com ha de ser narrada —de narracions, n'hi ha de molt diverses—, s'ha de situar el regnat de Jaume I en la impressionant cruïlla que va existir tant en l'*abans* com en el *després*.

Comencem amb l'*abans*. Aquest *abans* que havia d'arrancar, molts segles enrere, amb la fragmentació de l'Imperi de Carlemany, que va voler ser un fre a l'avançament islàmic a tota la Mediterrània i a més de mig Europa, excepte a l'Imperi bizantí. Com ja va dir Ibn Haldun: «els cristians no aconsegueixen que suri ni una taula a la Mediterrània» (Pirenne, 1939, p. 10), en aquell *Mare* més musulmà que *Nostrum* (segles VIII-XI). Aquest *abans* que va anar evolucionant a favor d'aquests últims a partir de final del segle XI, quan la maduresa social i econòmica del feudalisme cristià va donar pas a l'intent religiós, però també mercantil, del començament de les croades. D'unes croades dirigides a la Mediterrània oriental i al rescat dels Llocs Sants a càrrec dels màxims magnats cristians sota la creu del

pontificat. L'Imperi i l'Església —el sol i la lluna, o viceversa— van donar llum, dia i nit, a les diferents terres cristianes encara sota el mantell socioeconòmic feudal del qual van emergir noves ciutats, classes renovades. I com sol passar quan hi ha més d'una potència —per dir-ho d'alguna manera—, tot i essent del mateix univers —terrenal o espiritual—, van arribar a contraposar-se. De fet, el primer gran conflicte entre tots dos poders va tenir lloc, abans o enmig de les croades, durant la lluita per les Investidures entre el 1075 i el 1122.

Les Investidures, aquell intent imperial de continuar nomenant bisbes i abats, perquè els uns i els altres tenien feus al seu servei. Aquest procés va enfrontar emperadors i papes des del final del segle XI fins al primer terç del segle XII. I, en realitat, el gran perdedor va ser l'emperador —fos quin fos, si bé ja va destacar el 1077 la submissió de l'excomunicat Enric IV demanant perdó a Canossa al papa Gregori VII. Aquest va ser un pas favorable al pontificat, pas al qual també es van sumar els caps de poblacions cristianes —àrees cada vegada més grans—, que van atendre les peticions del papat en pro de les croades.

Al capdavant, sense el declivi de l'Imperi, que naturalment es recuperaria més tard, era difícil l'ascens dels regnes més o menys independents. Aquests regnes eren més propicis a pretendre dominis temporals, que, per petits que fossin, s'havien d'unificar davant d'un món momentàniament també en retrocés: l'islàmic, bé fos a l'Orient Pròxim o a la Hispània Occidental.

Al llarg del segle XII, hi va haver fets importants: el creixement urbà va seguir endavant; el feudalisme, no per això, havia caigut i sabia i podia adequar-se als nous reptes i fins i tot posar-los al seu servei. I els territoris —regnes; si es vol, comtats, baronies, ciutats independents com un *hinterland* de suport posicional— s'anaven modelant. A poc a poc, semblava que l'enfrontament Imperi-papat d'anys enrere no seria l'únic, tot i que continuaria essent el més important. S'ha de recordar que a Hispània, romana i visigoda fins al seu enfonsament a Guadalete (711), els pocs llocs cristians que van suportar aquest desastre van patir el domini aclaparador de l'al-Àndalus musulmà, almenys fins al segle XI. La caiguda de Toledo el 1085 —en temps d'Alfons VI de Lleó i Castella i del Cid— desequilibrava a favor del cristianisme l'hegemonia islàmica. No gaire més

tard d'un segle i mig després, el cristianisme era en fase de triomf total: la batalla de Las Navas de Tolosa el 1212 havia unit tots els regnes peninsulars, ja creats, en una acció decisiva, sobretot per a la futura Corona de Castella.

Però tot i que Castella, que ocupava el centre de la Meseta, el nord cantàbric i aviat la baixa Andalusia, fos sense discussió la corona més ferma de la Península, no n'era l'única. A l'oest tenia Portugal, cridada a empreses majors més enllà del temps de Jaume I. Per decisió de la reialesa castellana i pel pagament de paries —impostos als musulmans encara independents després del 1212, però conquerides ja Còrdova (1236) i Sevilla (1248)—, encara es va mantenir més de dos-cents anys llargs l'emirat granadí. Al nord-est, hi havia Navarra, vell regne peninsular l'elegant hegemonia del qual s'havia anat perdent, limitada al nord per unes senyories basques, a l'oest per l'ampla Castella I, a l'Ebre i més a l'est, per la Corona d'Aragó, el punt decisiu d'aquest estudi que ara comença.

Què era això de la Corona d'Aragó portada al segle XII? Hi ha qui opina —Jesús Lalinde Abadía, que se cita a la bibliografia— que no es pot parlar d'aquest terme, per molt que des del 1137 l'antic regne d'Aragó i els comtats catalans, amb el barceloní al capdavant, s'haguessin ajuntat. Ho van fer després de la mort d'Alfons el Bataller el 1134 i la decisió de la seva noblesa de no destruir el regne aragonès, com sembla que absurdament volia el testament del bel·licós rei. Ningú va acceptar —aleshores el poder no era en absolut solament de la monarquia— aquest disbarat: hauria consistit a cedir les seves terres a ordes militars. Disbarat, és clar, per als propietaris de moltes senyories nobiliàries. En conseqüència, la noblesa va demanar a l'únic germà que tenia Alfons, Ramir, dit el Monjo perquè per vocació religiosa vivia en un convent, que en sortís. Ramir ho va haver de fer; va ser rei, es va casar amb Agnès de Poitiers i va engendrar una filla amb ella: Peronella. I, desitjós el monjo de tornar al monestir fent entrar en un altre de semblant la seva jove esposa Agnès, va casar la filla. Peronella era una nena petita de dos anys que es casava amb Ramon Berenguer IV, el comte de Barcelona, que ja havia passat la vintena. Aquest, ja príncep pel matrimoni, que va ser efectiu quan la nena es va fer dona, es va veure capacitat per anar unificant terres al voltant del seu millor comtat i de la seva millor ciutat. Fins i tot per conquerir-les als

musulmans, anant molt més al sud quan van caure a les seves mans Tortosa i Lleida (1148-1149).

Certament, parlar de Corona d'Aragó en tota la seva plenitud, tal com sona, pot ser un concepte excessivament arriscat. Ja no ho seria al segle XIV, després del regnat de Jaume I, a qui tant va deure aquesta Corona, en pro —ja es veurà— i en contra —també es comentarà. En aquells temps —i em refereixo a l'antiga unió d'Aragó i de Catalunya, conservant cada corona la pròpia legislació, moneda i economia—, la monarquia era molt feble. Segurament per causes diverses, la unió, malgrat tot, es mantenia: el temor a d'altres corones, més fortes i perilloses, i una posició política transpirinenca que podien compartir. En el primer sentit, Joan Reglà va exposar les seves idees ja fa molts anys, quan va arribar a dir, d'una banda, que Aragó temia ser absorbida per Castella. De l'altra, Catalunya i els seus comtats pirinencs veien França massa a prop. Si aquesta unió volia ser una protecció, ho va ser, però amb força errors.

Perquè, avançat el segle XII, per a la prematura Corona d'Aragó, els problemes no venien sobretot de Castella. Apareixien primer a Occitània, en tot el territori transpirinenc que, des d'Aquitània i Gascunya, arribava fins al Llenguadoc i Provença. Aquella Occitània que incloïa terres tan conegudes aleshores per als catalans com el comtat de Tolosa, Bearn i Bigorra. Alfons I, amb el sobrenom del Cast, fill de Peronella i Ramon Berenguer IV, havia aconseguit controlar dominis fins a Provença, perquè el Rosselló ja era seu. Molts dels comtats catalans tenien contactes a Occitània i a les terres adjacents. Eren terres que no estaven sota la supremacia del regne de l'Illa de França. D'una monarquia que, per obtenir el cobejat exàgon, aspirava tant a expulsar els anglesos del nord-est atlàntic com a aconseguir la possessió de gran part dels territoris occitans. D'una monarquia, a més, que era la del cristianíssim rei de França, anomenat així perquè els francs van ser els primers de tots els pobles, coneguts com a bàrbars, a convertir-se a l'Església de Roma després de la invasió del baix Imperi.

L'Illa de França era aleshores, sens dubte, el baluard amb major força amb què podia comptar l'Església de Roma. Perquè el sant pare, amb independència fins a cert punt de qui fos en cada moment, es va trobar en dificultats als comtats occitans. Al segle XII, fins allà havia arribat el contagi

d'una heterodòxia més que perillosa per a Roma les primeres manifestacions de la qual procedien precisament de l'Europa oriental, de regions fins i tot bizantines. Era una reproducció a més gran escala de la religió de Manes, d'un maniqueisme amb un déu bo i un altre de dolent. I aquesta heretgia es desenvolupava principalment al migdia transpirinenc al so de la pobresa, de la castedat, de l'acarnissament contra tot allò que semblés corrupció: diner fàcil i propietats robades, fins i tot com a feus, per l'Església romana. Sobretot el bisbat de Narbona, sempre en absència de la seva representació episcopal i sempre en presència del seu enriquiment pecaminós a tots els efectes —sexe i butxaca—, era el model a no seguir. O, millor dit, aquell que accelerava, al contrari, l'heretgia. L'Església romana estava perdent facultats. Si seguia així, la lluita de les Investidures no seria res davant l'increment herètic de part de les terres de la Gàl·lia segles enrere.

Però el 1198 es va produir el miracle en l'elecció del papa: el conclave va donar la persona idònia per canviar els papers. Innocenci III seria el papa de l'hegemonia pontifical, el defensor del *dominium mundi* teocràtic. Aquell pontífex no va dubtar a enfrontar-se als heretges albigesos, coneguts així per la ciutat d'Albi, que responien també al nom de càtars. I, si fes falta, ho faria també contra tots aquells que els donaven suport o que no perseguien els seus vassalls amb la malvolença necessària. No hi havia engany: Innocenci III sabia que hi havia comtats, com el de Tolosa amb Ramon VI, que no s'esforçaven a detenir els albigesos. Perquè el comte de Tolosa tenia més por al rei francès, Felip August, que als seus vassalls càtars.

En realitat, no hi va haver una aliança neta entre nobles i càtars. Sí que hi va haver una resistència comtal a qualsevol filtració francesa sota l'excusa de la repressió herètica. I com que el legat del pontificat, Pèire de Castelnou, va ser llancejat el 1207 en terra provençal, Innocenci III va passar a l'ofensiva: la croada, la que s'havia dut als Llocs Sants, s'havia de traslladar a Occitània. Encara més, al capdavant hi posà un cabdill que temps enrere havia format part de croades orientals: el francès Simó de Montfort. Un personatge que, casat amb la comtessa de Leicester, ho ambicionava tot com ningú. A més, aquest desig era en ell molt més gros que la seva angoixa per la defensa del cristianisme. A aquestes alçades, els

comtes pirinencs, el de Tolosa el primer, van començar a pensar en l'ajuda del rei d'Aragó, del comte de Barcelona, del senyor de Montpeller, Pere el Catòlic, que era el pare de Jaume I. Es van fer molts passos, que ja explicaré. Però el resultat final de tota aquesta conflictivitat va ser la quasi expulsió de Catalunya i Aragó de les terres occitanes, aprofitant la minoria —mai millor dit— d'un nen rei després de la mort del seu pare el 1213.

Els primers temps de la vida del rei Jaume I no van ser fàcils i aquest infant, príncep i noi a la vegada, va haver d'imposar-se als nobles de les seves terres. Després, va haver de girar en rodó respecte a l'expansió provençal i llenguadociana del seu pare i del seu avi. I, en girar, va trobar al sud i més enllà de l'horitzó marítim terres per conquerir. Havia de fer-ho si volia consolidar-se com a rei. També volia, com a bon religiós, complir les ordres del seu Déu, que l'havia salvat de tants de mals. I aquest manament no era sinó la cristianització —oficial, almenys— d'aquells emirats. Aquests, a més, eren illes o es trobaven més al sud de la Catalunya estricta, en plena costa mediterrània. Allà on les ciutats —algunes amb entorns hortícoles de l'època musulmana— proliferaven més que les senyories de secà. Els seus burgesos —homes nascuts als burgs de la ciutat— volien llançar-se, quan poguessin, al gran comerç d'una Mediterrània que ja no era el monopoli islàmic de segles enrere.

A l'etapa dels difícils anys de joventut de Jaume I, li'n va seguir una de segona en la qual el rei —sense perdre aquella, ara ja, alegre joventut— va ser el gran Conqueridor. Però no solament el Conqueridor, perquè, tant a Mallorca com a València, es van fundar tot de regnes inicialment vinculats a la creixent Corona d'Aragó. En aquesta Corona en què s'anava imposant un criteri de conjunció que, més que federatiu, obeïa a una mantinguda independència només suplerta pel cim de la màxima institució: la monarquia. Una monarquia que, amb alguns alts i baixos, començava a prendre consciència —només això— del seu possible poder en el futur.

Per això, el rei no podia estar envoltat únicament dels rics homes aragonesos o de la noblesa catalana. Més que amb Aragó, el primer dels seus regnes, Jaume I va haver d'anar comptant amb el poder de les seves ciutats. De les antigues ciutats adjacents al mar com Perpinyà I, en primer lloc, Barcelona, amb port, molt properes a la Mediterrània o tocant-la de ple. Però, per pura lògica de la reialesa, que ja buscava contrapesos a la

noblesa, havia d'anar comptant també amb les noves urbs que obtenia i que eren tant de mar. A la Madīna Mayūrqa islàmica o a la València musulmana se'ls atorgaven, en menys de deu anys, lleis i privilegis per concórrer a la plenitud catalanoaragonesa amb els seus nous regnes. Ciutat de Mallorca, ja des del 1230, va haver de comptar amb la carta de franquesa. València des del 1238, mentre la conquesta cristiana continuava cap al sud, va acceptar la promulgació d'un ventall de lleis —el Costum— que, de fur municipal inicial, es va convertir en furs del regne amb el pas del temps.

Una altra cosa va ser el que havia de fer amb les poblacions que eren envaïdes per les forces cristianes del rei. La seva petitesa a Mallorca, la seva difícil defensa en un mar la confrontació cristianoislàmica del qual es continuaria portant a terme, fou clau per a la decisió. El món islàmic balear va marxar a l'exili, abans o després. Perquè la més gran de les illes no admetia més de 50.000 habitants. Molt pocs per a tots aquells, sobretot catalans, que —si podien— buscaven terra i llibertat en els nous espais, lluny dels mals usos feudals que encara estrenyien la vella pagesia del Principat.

No va passar el mateix a València. Per molt que arribessin fins allà aragonesos i catalans, per molt que el Repartiment atorgués parcel·les territorials a tot aquell que anés a repoblar-les consolidant així el país vençut, el nou regne era molt més extens, ja que el seu creixement seguiria pujant a mesura que la conquesta baixés cap al sud I, en una topada amb Castella, intentés penetrar fins a Múrcia.

Cap al 1250, Jaume I passava de la plenitud conqueridora a una tercera i llarga etapa —a vegades subdividida— en la qual va complir molts dels seus objectius, tot i que en d'altres va haver de retrocedir. Va ser així amb la renúncia a quasi tota la petjada catalana a la França meridional, quan es va acceptar aquesta retirada després del tractat de Corbeil el 1258. Malgrat tot, el Rosselló, plenament català, i Montpeller, ciutat on va néixer, es van mantenir al seu cap i en les seves mans. Va ser així, també, amb l'ajuda que va prestar al seu gendre Alfons X el Savi per la possessió castellana de la Múrcia revoltosa, que encara respirava islamisme per tots costats. Fou així en els seus intents, no aconseguits totalment en aquest cas, de mantenir la

pau als regnes conquerits. Amb tot, al de València, hi va haver revoltes islàmiques més d'una vegada, alguna ja quasi a les portes de la mort del rei.

Va ser així en el fet que, volent traçar una política a l'exterior que donés millor sortida mediterrània a la Corona més enllà dels límits balears, va semblar que Jaume I es passava de la ratlla. Ja gran, el seu esperit religiós, la seva fe en Déu, a qui no va abandonar mai al llarg de tota la vida, va semblar que l'obligava a anar a una de les típiques croades de l'Orient Pròxim. El rei va haver de desistir. Se suscitaven massa qüestions als seus regnes, els quals ell volia transformar en una unitat coherent i al mateix temps plural, presidits per la monarquia. En aquell *abans* de Jaume I, la seva voluntat encara semblava moderna, adaptada als nous temps que venien, al futur que el seguiria.

Però, anant cap al *després*, el rei es va equivocar i el van equivocar les disputes nascudes entre els seus fills. Mort el 1260 el primogènit que va engendrar amb la seva primera i aviat oblidada esposa Elionor de Castella —el príncep Alfons—, tota l'herència corresponia a Pere. Però a causa de les pressions dels hereus i del patrimonialisme de Jaume I, encara no oblidat, va cometre un greu error per a la Corona d'Aragó, del qual es parlarà i es matisarà segons aquella època. Error per a aquest *després* que va seguir el regnat de Jaume I.

Aragó, Catalunya i València serien per a Pere, el Pere el Gran posterior. Però les Balears —excepte Menorca, que encara es mantenia infeudada sota poder musulmà—, el Rosselló i les terres transpirinenques que quedaven de la Catalunya antiga, amb Montpeller al capdavant, van formar un nou regne. Seria una altra dinastia, no absolutament independent, sinó vassalla de la Corona d'Aragó. Una dinastia que va voler la total independència, que a vegades es va situar davant del seu germà gran i al costat de la França ja odiada per sempre. Una dinastia pròpia de Mallorca que es va reintegrar a la gran Corona per la força militar, sense cortesies palatines, de Pere el Cerimoniós el 1349. Però això ja forma part d'aquell *després* que va arrancar amb Jaume I. Ja hi haurà temps i espai per exposar amb més detall el que ara hem emmarcat.

### III. Precisions necessàries a aquest preàmbul

Si ja he dedicat algunes pàgines al món europeu per situar-nos a l'època d'aquest llibre, no em sembla que sigui erroni ampliar-les una mica més abans d'entrar en la narració d'un dels regnats més llargs i canviants de la història peninsular. Perquè o ho fem ja o hi haurà moltes coses que no s'entendran. La primera és la clara oposició, majoritàriament nobiliària, dels súbdits al creixement de la monarquia. Una oposició — sigui catalana o aragonesa— que prové dels anys anteriors al rei Jaume, però que n'aprofita la minoritat per evitar-ne qualsevol enaltiment.

Si es comença per Catalunya, Flocel Sabaté ha escrit sobre un període que ell anomena «conspiració feudal», entre el 1162 i el 1283. És a dir, des del regnat d'Alfons el Cast —l'avi de Jaume I— fins a l'explosió final amb Pere el Gran —el fill del rei Jaume—, essent el Conqueridor el nucli fonamental de tot. I valgui aquest exemple que Sabaté pren de l'obra de Francesc Carreras i Candi: «Al molt amat et honrad et noble seyer en Jacme per la gràcia de Déu rey d'Aragó... etc., de mi en Ramon de Cardona per la gràcia de Déu vescomte de Cardona» (Carreras i Candi, 1905-1906, p. 494).

Aquest exemple realment és molt sui generis. Ni més ni menys que el vescomte de Cardona se situa al mateix nivell que el rei en ser també ell ungit per la gràcia de Déu. On és, doncs, la monarquia? Quines relacions manté amb els nobles feudals? Aquestes preguntes i d'altres es fa Flocel Sabaté i és convenient de tenir-les presents per aclarir molts dels problemes del valerós Jaume I.

Quant a la primera pregunta, és obvi que la monarquia, que ja acull Aragó i Catalunya sota el seu mantell des d'Alfons el Cast, vol situar-se en un lloc cada cop superior. Això vol dir: aclarir les rendes, millorar les institucions per poder controlar-les, crear representants territorials, comptar amb assessors regis, tenir a la boca un discurs de preeminència reial.

Però tot això, que sona molt bé, desafina més d'una vegada en la música. Perquè la reialesa compta amb bases fiscals i jurisdiccionals limitades. Fiscals perquè, pels crèdits obtinguts dels barons feudals o de les ciutats emergents, deu més diners dels que ingressa. Així, es veu obligada a empenyorar o, com a mínim, a hipotecar part del patrimoni reial. Això que ja passa amb Alfons el Cast, sense que l'aportació de la Catalunya Nova compensés les despeses de la conquesta a l'època de Ramon Berenguer IV, succeeix després amb una repercussió major. Al capdavall, Pere el Catòlic fou conegut per com n'era, de després, gastador i poc preocupat per la seva hisenda. Jaume I, que no va ser com el seu pare, no va poder arribar tampoc a un sanejament total perquè mig Mallorca —o més—, com va passar a València, es va transferir als acompanyants del Conqueridor. Tant era que fossin nobles, eclesiàstics, ciutadans o membres d'ordes religiosos. I totes aquestes cessions es van fer en gran part entre feudals, afegint més llenya al foc que ja cremava a la meitat dels seus territoris.

Si això es pot veure en la fiscalitat, la perspectiva és pitjor si s'observa com les jurisdiccions reials s'encreuen amb les senyorials i provoquen alteracions fins i tot judicials. Perquè la noblesa estava ben situada. Encara més, el 1202, pel dret de l'*ius maletractandi* (Freedman, 1988 i 1993), aconseguia lligar els vassalls a la terra, fer-los pagesos de remença i impedir-ne —tant com fos possible— la fugida cap a les ciutats. (Debat sobre Freedman: Salrach, Laliena, To. 1995.)

Amb rendes altes i amb jurisdiccions elevades, la noblesa, al contrari, tenia poc a perdre i molt a guanyar si s'enfrontava amb la monarquia. A més, els usatges —legislació potser més feudal que reial— podien tenir lectures diverses. I més d'una facilitava que «los cavallers han privilegi o usança de guerrejar los uns ab los altres» (Sabaté, 2005, p. 485). Que al costat hi hagués l'usatge *simili modo* (Bastardas, 1991, p. 98), que remarcava la preeminència reial per establir acords entre nobles enfrontats, era igual. Però si, al final, els nobles contrariats farien la guerra amb el rei mateix! Perquè, en base a l'ordre feudal, fins i tot es podia argumentar que el rei no era lleial amb els seus vassalls I, en conseqüència, aquests desistien del compliment de la seva fidelitat.

Així va ser com es va actuar contra Pere el Catòlic, contra el mateix Jaume I. Encara millor es va poder fer quan aquest era un infant, aprofitant el fet que l'autoritat reial es podia desdibuixar amb major facilitat. Al proper capítol, es parla del primer cas. Cap a la meitat del capítol o més enllà, i malgrat les Commemoracions influenciades pel dret romà de Pere Albert —ja es veurà—, la conspiració tornarà als majors desafiaments. La problemàtica familiar i d'herència que va plantejar Jaume I a la meitat i al final del seu regnat li ho posava fàcil.

A més, al Principat hi havia un punt central que desfeia l'autoritat del comte rei. Algú podia oblidar que l'origen del país començava amb una suma de comtats, separats de la matriu carolíngia, que havien convergit cap a la supremacia del titular de Barcelona? En conseqüència, tots aquells comtats, vescomtats i dominis baronials que no havien revertit al comtat barceloní, per herència familiar —matrimonial— o per cessió personal, volien tenir un tracte d'igualtat amb el rei. I si aquest no ho acceptava o no complia els pactes, la revolta estava cantada i acompanyada per un cor de vassalls dels seus senyors feudals directes. Aquests solien queixar-se davant del rei de no poder-hi fer res més. Però ells havien de seguir el seu senyor directe —deien—, tot i que, sabedors de l'ordenació feudal que es volia jerarquitzar, no volien ser castigats més tard per desobediència al seu príncep natural últim: el rei.

De fet, no es pot afirmar que la noblesa feudal volgués destronar, en aquest cas, Jaume I. No, allò que volia era una autonomia àmplia que la fes totalment lliure per ajudar o no el rei segons les conveniències. Per aquesta raó, quasi al final dels dies de Jaume I, el vescomte de Cardona es va negar a assistir a una convocatòria reial a València i va arribar a manifestar: «que non no us érem tenguts d'anar a cort fora lo comtat de Barcelona» (Serra i Vilaró, 1966, p. 216-217). I si això és així, també ho és la negativa nobiliària a tornar al rei castells que van ser concedits al seu feu.

Però com que tots —nobles i reis— saben que les seves accions tenen límits, un cop abatudes les cartes —fins i tot amb desafiaments extemporanis—, tendeixen a retirar-les i a buscar nous pactes, que és del que es tracta. Per això, en entrar en els racons d'aquest regnat, com en l'anterior i no tant en el posterior, es veu com abunden els canvis d'aliança. Es nota com aquells que vint-i-quatre hores abans eren amics

del rei es transformen en els seus adversaris o al revés. Perquè, en el fons, encara som davant d'una societat amb pinzellades feudals gruixudes, en la qual també participa l'Església, però un xic menys. Menys, és clar, si la monarquia aconsegueix obtenir la possibilitat de nomenaments episcopals davant del pontificat de Roma. En aquest cas, tot i excepcions com la del bisbe de Saragossa Sancho Ahonés, el clero va voler figurar com a més partidari del rei. A vegades només fingir, perquè sempre hi va haver problemes, com es veurà més endavant amb l'episodi del bisbe Berenguer de Castellbisbal, a qui Jaume I va donar l'ordre de tallar-li la llengua.

«Son gent que Déus ama més que no fa a los cavallers» (Jaume I, 1971, paràgraf 498, p. 173). Jaume I confiava molt en les ciutats, perquè a Catalunya solien ser-li fidels. Un aclariment, però: sempre que els interessés. El que passa és que, a Catalunya i a València, és a dir a les costes mediterrànies, les ciutats viuran més del comerç i d'una oligarquia que s'incrementa. Per tant, d'una classe social que prefereix ajudar el rei abans que afavorir la seva alternativa de poder: la feudal. Però, no ens enganyem. Si fos necessari, també s'enfrontarien a la monarquia, tot i que menys i amb diferències respecte a les aragoneses. Fet que no passa tant entre la noblesa aragonesa i la catalana, que s'assemblen molt més que les ciutats respectives. Perquè Aragó, no cal dir-ho, no és Catalunya.

Passem, doncs, al regne per antonomàsia, perquè d'això, en part, és del que es tracta. Abans que res —ja ho hem insinuat—, no hi ha tanta diferència entre opinions aragoneses i catalanes de signe nobiliari. No n'hi ha per molt que, després de l'època de Jaume I —ho veurem més endavant—, s'arribarà a assenyalar que a Aragó hi va haver abans lleis que reis. Sembla que s'afirmava així als furs de Sobrarb, que no s'han trobat mai. En tot cas, això no és res més que una altra al·lusió a la pretesa igualtat entre els rics homes aragonesos i el seu propi rei, al qual s'atribuïa un origen electiu.

Però a tota aquesta paritat suposada, que provenia d'una interpretació esbiaixada del sistema feudal a favor dels nobles i en perjudici del rei, s'hi va afegir un altre problema a Aragó. Perquè aquest rei, hipotèticament electe i que estava obligat a la seva noblesa, s'escapava de les mans dels nobles aragonesos. Feia l'efecte que es decantava més cap a un dels dos territoris que, des del 1162 —Alfons el Cast—, regentava el mateix i únic

rei, el fill de Peronella d'Aragó i de Ramon Berenguer IV. Ja amb aquest darrer, comte català i príncep d'Aragó, s'havia recuperat la Catalunya Nova, amb Tortosa i Lleida, abans de reconstruir Terol cap al 1170, amb Alfons el Cast. Però aquest altre, girant-se cap a Provença, i el seu fill, Pere el Catòlic, havien posat, a més, els ulls a l'Occitània pirinenca.

Semblava que la visió dels ja comtes reis era més catalana que aragonesa i amb aquesta mirada Pere el Catòlic va anar a Roma el 1204. Sense oblidar les constants d'un feudalisme nobiliari que es feia egoista i caut davant de qualsevol increment reial, Bonifacio Palacios va subratllar fa anys la importància de la coronació del rei Pere a Roma (Palacios, 1975). Aquest historiador ja tenia constància que més d'un rei aragonès, com Sanç Ramírez, es va arribar a infeudar al papa Urbà II el 1089. El mateix autor també coneix els llaços de dependència que hi va haver entre Ramon Berenguer IV i Alfons VII de Lleó i Castella. I, per acabar, els que es va intentar que existissin amb l'emperador alemany Frederic I Barbaroja per defensar les terres nobiliàries que la casa comtal tenia al sud de França.

Però per a Bonifacio Palacios, i segurament per a la noblesa aragonesa, tot això era passat. Obeïa a necessitats circumstancials de regnes i comtats petits que s'havien de defensar de possibles amenaces de veïns molt més forts. Fins i tot de la perillosa cruïlla dels poders universals, ja fos el papat o l'Imperi.

Ara bé, a què treia cap la coronació de Pere el Catòlic a Roma? El 1204 el problema càtar ja existia, és clar. Però el comte rei Pere encara no havia infligit cap norma antiromana. Més encara, es va oferir per intentar estabilitzar l'àmplia regió llenguadociana. I, d'altra banda, la croada religiosa, de la qual es parla al capítol primer, no va començar fins al 1208 amb Simó de Montfort, després de l'homicidi del legat papal Pèire de Castelnou, ja anomenat. Per tant, per molt que es parli de la qüestió albigea —i així ho fa Ferran Soldevila, com veurem—, el viatge de Pere el Catòlic es va fer el 1204 per d'altres qüestions.

Per a Bonifacio Palacios, el papa Innocenci III va rebre el rei Pere buscant-hi un suport més davant dels problemes que li plantejava el control de Sicília amb la dinastia Hohenstaufen. El papa va pensar casar la germana de Pere el Catòlic, Constança, amb el futur emperador i sobirà de

Sicília, Frederic II. Aquesta era una qüestió important de poders universals. Una altra era la que tenia Pere el Catòlic al seu pensament: la conquesta de Mallorca, el sí pontifici per establir-hi una seu episcopal i la possible ajuda de Gènova i Pisa. Aquesta idea era un precedent d'allò que després faria Jaume I. Però, en un inesperat intermedi, va haver de passar tota la conjuntura històrica que es narra al capítol i d'aquest llibre. Per aquesta raó, res del que s'havia pensat abans va arribar a quallar.

No obstant això, un assumpte es manifesta clarament. Ni el tema sicilià —imperial o pontifical— ni el tema mallorquí importaven gaire als aragonesos continentals. En tot cas, si no hagués esclatat tot el conflicte albigès, algunes qüestions s'haurien pogut avançar. Però els nobles aragonesos, que no acompanyaven el rei a Roma —on només eren reconeguts catalans i provençals—, quins interessos aconseguien amb aquest viatge? El seu rei, el seu vanitós sobirà, podia ser feliç amb la coronació que li va oferir Innocenci III a Roma. Fins i tot se li va donar el pom i la mitra, tractant-lo com un rei quasi imperial, amb la qual cosa, a més, el papa humiliava l'emperador. Així, Innocenci III es fregava les mans en col·locar la corona sobre les temples de Pere el Catòlic. Amb tot, encara va tenir més mà esquerra quan, a canvi d'aquesta coronació, Innocenci III va rebre la infeudació dels territoris de Pere el Catòlic. Amb aquesta infeudació, el summe pontífex no solament obtenia el vassallatge del rei, sinó que, a més, aconseguia un pagament anual de 250 mancusos i, evidentment, el patronat de totes les esglésies de la Corona d'Aragó.

Fins a cert punt, Catalunya podia pagar els possibles beneficis que esperava aconseguir a la Mediterrània. Però, què aconseguia Aragó? Què adquirien els seus nobles i els seus ciutadans? Gràcies a aquesta infeudació, els podien caure impostos sense res a canvi, encara més a les ciutats que als nobles. El monedatge seria una realitat que va estudiar Pedro López Elum, a qui se cita a la bibliografia. La pèrdua de rendes a les esglésies de jurisdicció senyorial es plantejava, a més, com un veritable escull. I sobretot aquest comte rei, el seu rei, s'havia enredat en una teranyina internacional dins la qual podia caure la noblesa feudal. El rei no havia preguntat res. El rei havia passat del seu seguici aragonès, del seu consell nobiliari. El rei no havia fet cas als furs, segons la noblesa aragonesa i unes ciutats escasses d'oligarquies potents i comercials. Ja s'ho trobaria. Si a

Catalunya hi va haver una conspiració feudal, com ja hem dit, l'oposició a la monarquia es va disparar durant més de cent anys fins a les unions aragoneses de mitjan segle XIV.

De cap manera es podia pensar que el petit Jaume de cinc anys, orfe — com veurem— de pare i mare, pogués escapar d'aquest encalç. Aviat es comprovarà fins a quin punt va arribar aquest acorralament del rei Jaume des dels seus primers anys. Ja que, com va assenyalar Jerónimo Zurita respecte a Pere el Catòlic: «*de este censo y reconocimiento que el rey hizo al papa, vuelto a su reino mostraron los ricos-hombres y caballeros muy gran descontentamiento, y protestaron que no se les pudiese causar perjuicio. Y según en la historia general se refiere el rey se excusó con decir que él solamente había renunciado su derecho y no el de ellos*» (Zurita, 1967, p. 311-312). Així, no es poden oblidar totes les disputes senyorials que sobre honors i tinences de terres va mantenir la noblesa aragonesa amb la monarquia. Tampoc les punicions de renda feudal sobre els vassalls, que també han estat tractades perquè eren importants (Laliena, 1987). I així es pot entendre segons què. La primera va ser la que va obligar Jaume I a no poder-se coronar, tot i que no per falta de ganes. Ho va intentar diverses vegades. Una el 1229, però, sobretot, el 1274, quan la seva estrella, ja vella, brillava amb llum majestuosa a mig Europa. Va ser en aquesta ocasió quan el papa va demanar al gran Conqueridor que encapçalés una croada a l'Orient Pròxim per alliberar els Llocs Sants.

Ara li arribava la seva oportunitat. Jaume I estava disposat a repetir les seves gestes. A canvi, va demanar al papa una coronació sense infeudació de cap mena. Encara més, volia alliberar-se per sempre d'aquest jou. El vell rei va pensar que li corresponia i, a més, no entraria en batalles feudals amb els seus nobles, tan cansat com estava. Es va equivocar, ja que el papa li va demanar el de sempre, recalcant-li que en tot el seu regnat no havia pagat les rendes del vassallatge. Jaume I es va decebre i, com assenyala la seva Crònica, «*nós dixem-los que no érem venguts a la sua cort per metre-nos en traüt, mas per franquees que ell nos donàs; e, pus fer no ho volia, volíem-nos-en més tornar menys de corona que ab corona. E sobre açò romàs que no ens volguem coronar*» (Jaume I, 1971, paràgraf 538, p. 183). El Jaume I ja vetust no era aleshores el nen o el jove que sempre era al servei del pontificat.

No, la coronació no seria el símbol habitual en aquell temps i més enllà. Ni tan sols en ciutats episcopals de la Corona d'Aragó a les quals es van donar credencials per substituir Roma. Hi va haver un símbol més preuat, més independent i més noble per a un rei Conqueridor. Per a un rei que es va armar cavaller a Tarassona poc després de casar-se amb la primera esposa. Per a un noiet, diria jo, que va saber, malgrat tot, cenyir-se tot sol la gran espasa. Aquella espasa que, a l'hora de la mort, va donar, com a penyora de sobirania, al seu hereu, Pere el Gran, com així es va contar (Zurita, 1967, p. 770). Però fins arribar aquí ens falta tot un llibre: el que ara comença.

# Capítol I. La primera època de Jaume I: de nen a rei veritable

## 1. El naixement «miraculós» de Jaume I

*Nostre pare lo rei en Pere no volia veser nostra mare la reina, e esdevenc-se que una vegada lo rei nostre pare fo en Llates, e la reina nostra mare fo en Miravalls. E venc al rei un ric-hom, per nom Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant que el féu venir a Miravalls, on era la reina nostra mare.*

*E aquella nit que abdós foren a Miravalls, volc Nostre*

*Senyor que nós fossem engenrats*

(Jaume I, 1971, paràgraf 5, p. 5.)

Es pot discutir si l'anomenat *Llibre dels feits* és autènticament una crònica de Jaume I. Una immensa majoria d'historiadors ho assenyalen així; també, és clar, un especialista tan notable com Ferran Soldevila. Malgrat tot, ningú dubta que hi ha influències d'un poema trobadoresc o d'elements èpics de la llegenda del rei anglès Artús. Però, en conjunt, s'accepta que el *Llibre dels feits* va ser escrit, o millor dit dictat, per un rei vell molts anys més tard que passessin aquests fets. Els uns, comentats per persones del seu voltant, que els sabien d'altres d'anteriors. Uns altres, desenvolupats segons plaïa al rei, que subratllava tot allò que més el podia afavorir.

No parlem de les memòries d'un polític actual. En absolut. Jaume I no arribava a tant. Ell era —valgui l'expressió— més objectiu i, al mateix temps, més personal i entre sobri i emotiu en tot allò que exposava. Per això, un historiador d'avui dia no es pot oblidar del *Llibre dels feits*: seria com enfangar d'entrada tota la seva història. Un historiador, és clar, ha d'establir comparacions, analitzar passatges del *Llibre* amb documents de l'època, coneguts més tard, i aplicar a aquell temps tot el que ara se sap gràcies a la investigació. Però, a vegades, la senzillesa i la sobrietat del *Llibre dels feits* es revela com una font inesgotable.